

שער ג: תענית ציבור

א. הכרזה

יש נוהגים שבשבת לפני י"ז בתמוז, צום גדליה וי' בטבת, אחרי קריאת ההפטרה קודם אשרי "צריך שיכריז ש"ץ ולהודיע לקהל באיזה יום יחול הצום ואומר: אחינו ישראל שמעו, צום פלוני יום פלוני יהפוך אותו הקב"ה לששון ולשמחה כמו שהבטיחנו בנחמות ונאמר אמן" (אבודרהם עמ' רנד, או"ח סי' תקנ סע' ד, ילקוט מנהגים ממנהגי יהדות מרוקו עמ' 266).

הטעם: משום שבזמן הגמרא שלוש התעניות הללו לא היו קבועות והיו תלויות ברצון הציבור^א, לכן מכריזים שאכן רוצים להתענות (באור הגר"א או"ח סי' תקנ, ערוה"ש שם)^ב.

ב. ויחל

בתענית ציבור קוראים בתורה בשחרית ובמנחה "ויחל משה" (שמות ל"ב יא) ארבעה פסוקים ומדלגים לתחילת פרק לד "פסל לך שני לוחות אבנים" עד "אשר אני עושה עמך" (פסוק י') (רמב"ם תפלה פי"ג הי"ח, או"ח סי' תקסו סע' א)^ג.

- א ראה ר"ה יח:
- ב "ומנהג האשכנזים שלא להכריז שום אחד מהם" (רמ"א שם) משום דעכשיו אין תלוי ברצון (ערוה"ש שם).
- ג חוץ מתשעה באב שבשחרית קוראים (דברים ד' כה) כי תוליד בנים (מ"ב סי' תקסו ס"ק ג), וי"א שבי"ז בתמוז אין מדלגים, וקוראים כל מעשה העגל ושבירת הלוחות, משום שבי"ז בתמוז נשתברו הלוחות (שלטי הגבורים מגילה פ"ג, שבה"ל סי' רסג), אבל המנהג הוא לדלג אף בי"ז בתמוז משום "לא פלוג" (=אין מחלקים) (או"ז שצב, זיו המנהגים עמ' קכד).
- ד קריאה זו מובאת במסכת סופרים פי"ז ה"ז, בנגוד לדעת המשנה בסוף מס' מגילה לקרוא בתענית ציבור ברכות וקללות (ויקרא כ"ו ג), וראה הגה"מ תפילה פי"ג אות ע'.

הטעם: משום שרוב התעניות קשורות בחרבן בית המקדש, ובקריאת ויחל אנו מביעים בקשתנו, כשם שה' סלח לנו על מעשה העגל ונתן לבני ישראל את הלוחות האחרונים כך יבנה את בית המקדש שנחרב, לפיכך קוראים את שני הקטעים בפרשת כי תשא. בקטע הראשון משה מבקש מחילה וסליחה, ובקטע השני הקב"ה נעתר ואומר לו לפסול לוחות אחרים ומבטיח לו (שמות ל"ד י) "נגד כל עמך אעשה נפלאות" (ערוה"ש סי' תקסו סע' ב).

ג. כופלים פסוקים

בקריאת התורה בתענית ציבור של פרשת "ויחל משה" (שמות ל"ב יא) נוהגים שהקהל כופל קטעי פסוקים (פסוקי דרחמי) בקריאת כהן וישראל ולא בקריאת לוי (מג"א תקסו ס"ק ו ומ"ב שם ס"ק א').

הטעם: בחטא העגל (נושא הקריאה) חטאו בני ישראל והכהנים (אהרן) ולא חטאו הלויים (מטעמים דף סו).

ד. אבינו מלכנו פסוק בפסוק

יש מקומות שהש"ץ אומר בקול רם פסוק בפסוק עם הציבור, החל מא"מ החזירנו בתשובה שלמה לפניך ועד א"מ הצמח לנו וכו'.

הטעם: בתפלה זו ישנם כמה שינויי נוסח, מלבד ההבדלים בחמש בקשות בין תענית ציבור ועשרת ימי תשובה, שבתע"צ אומרים: א"מ זכרנו ובעשי"ת: כתבנו (ובנעילה ביו"כ: חתמנו), קיימים הבדלי נוסח בין מנהג פולין (המודפס היום ברוב הסדורים של נוסח ספרד ואשכנז) לבין מנהג אשכנז המערבי, לפי מנהג פולין יש בתפילה זו ארבעים וארבע בקשות ולפי

ה הפסוקים שכופלים הם: שוב מחרון אפך, בי"ג מדות עד "ונקה", וכן "וסלחת לעונינו ולחטאתנו ונחלתנו", ובנוסח אשכנז קוראים אותם במנגינת הימים הנוראים, משום שהם פסוקי דרחמי (זיו המנהגים עמ' קכד).

מנהג אשכנז המערבי – רק שלושים ושמונה או שלושים ותשעי'. גם הסדר של הבקשות שונה בשני המנהגים; לפי מנהג אשכנז המערבי הבקשה השתים עשרה היא: א"מ שלח רפואה שלמה וכו', ומכאן ואילך שונה הסדר של הבקשות מזה של מנהג פולין, והיו מקומות שנהגו בהם לפי שני המנהגים". אפשר שמטעם זה הנהיגו באשכנז שהש"ץ יאמר את הבקשות א"מ שלח רפואה וכו', א"מ החזירנו וכו' עד א"מ כתבנו בקול רם ופסוק בפסוק, כדי שהציבור ידע באיזו נוסח להתפלל, וכן להזכיר שאומרים זכרנו או כתבנו בהתאם ליום.

ה. א"מ – בקשה אחרונה בלחש

נוהגים שבקשה אחרונה בתפילה זו: **אבינו מלכנו חננו ועננו וכו' אומרים בלחש** (לקוטי מהרי"ח ח"ג דף סח).

הטעם: בקשה זו היא בלשון תחינה, לכך אומרים אותה בסוף, כמו התחנון שאומרים אחרי תפילת י"ח^ט, ובלחש כמו התחנון' (א"ר סי' תקפד ס"ק ה).

ו. מנחה בטלית ותפילין

יש נוהגים להתעטף בציצית ולהניח תפילין בתפילת המנחה בתענית ציבור (ארץ חיים סי' תקסו ס"ח בשם סי' ויקרא אברהם).

הטעם: כדי להשלים מאה ברכות^א, מאחר שבגלל התענית חסרות הברכות שבסעודה (ב"י סי' מו ד"ה דתניא).

ו לפי מנהג הספרדים עשרים ותשעי.
ז לפי נוסח המובא בסדור רדליים זו הבקשה האחת עשרה.
ח בסדור רדליים ומחזור גולדשמיד מובאת שתי הנוסחאות.
ט בסדר רע"ג בקשות אבינו מלכנו אינו, פרט לזו חננו וענינו וכו', ואפשר שצורפה מן התחנון, שם היא נאמרת לפני ואנחנו לא נדע וכו'. בסדור רדליים היא מובאת באותיות קטנות.
י רמ"א סי' קלד סע' א.
יא רבי מאיר אומר חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום (מנחות מג).

שער ג: תענית ציבור

תסט

ז. מפטיר

לפי מנהג אשכנז בתענית ציבור (פרט לת"ב) מפטירים בתפילת מנחה ולא בשחרית (רמ"א סי' תקסו סע' א).

הטעם: ע"ש הכתוב בהפטרה של ת"צ: שמרו משפט ועשו צדקה (ישעיה נ"ו א) ואמרו חז"ל (ברכות ו: א) אגרא דתעניתא צדקתא (=שכר התענית הצדקה) וצדקה נותנים יותר לעת הערב מאשר בבוקר (תוספות מגילה כא. ד"ה הקורא)².

ועוד, ע"ש שאמרו (תענית יב: ב) שבתענית ציבור מתוודים בסוף היום וכמו שנאמר אצל עזרא ונחמיה (נחמיה ט' ג) לפיכך קוראים אז הפטרת דרשו ה' בהמצאו (ערוה"ש סי' תקסו ס"ק ג).
ועוד, בשחרית אין מפטירין משום ביטול מלאכה לעם (לבוש שם סע'ב)³.

ח. מפטיר מן המנין

בתענית ציבור המפטיר עולה למנין שלשה, אבל בשבת אין המפטיר עולה למנין שבעה (אור"ח סי' רפב סע' ד ורמ"א שם, ערוה"ש סי' תקסו סע' ג).

הטעם: בתענית ציבור יש משום טירחא דציבורא לבטל העם ממלאכה, לכן יש לקצר, מה שאין כן בשבת (מנהגי בית יעקב סי' קמב).

ט. שנים אצל הש"ץ

"בתענית ציבור יעמדו שנים אצל ש"ץ, מזה אחד ומזה אחד, שיאמרו עמו סליחות" (אור"ח סי' תקסו סע' ז).
ועכשיו אין נוהגים כך (מ"ב שם ס"ק כב).

יב וכן ברש"י שם: שנותנין צדקה לערב לפרנסת העניים שהתענו היום.
יג מן הרמב"ם (תפלה פי"ג הי"ח) משמע שאין מפטירים כלל בת"צ, חוץ מתשעה באב, וכן דעת האבודרהם (עמ' רנד) וכן הוא מנהג ספרד (ב"י סי' תקעה ד"ה וע"ש, נת"ע שם ס"ק א) ויש שמפטירים במנחה "דרשו" רק בצום גדליה (אור"ח סי' תכח סע' ח) וראה מנהגי א"י הל' תעניות סי' א. וכתב בארץ חיים סי' תקסו שהמוסתערבים בא"י נהגו שלא להפטיר אפילו בתשעה באב במנחה אלא בשחרית בת"ב בלבד.

הטעם למנהג: ע"ש שאמרו (תנחומא פר' בשלח סי' כז) ואהרן וחור
תמכו בידיו (שמות י"ז יב) מכאן שאין פוחתין משלשה העוברין
לפני התיבה בתענית ציבור" (טור סי' תקסו).

הטעם שאין אנו נוהגים עכשיו כך: משום שיש עכשיו ביד
כל אחד מהציבור סידור והוא מתפלל עם הש"ץ ודומה הדבר
כאלו עומדים אצלו (פרישה שם אות ו', מג"א שם ס"ק י').
ועוד, רק בתענית שמתפללים בה כל היום, דומה לתעניתו של
משה, התקינו שיהיו שנים עם הש"ץ (פרישה שם).
ועוד, במדרש תנחומא מדובר בתענית ציבור שנוהגים בו כל
חומרי ת"צ ומפסיקים לאכול מבעוד יום, וכבר אמרו (תענית יא:)
אין ת"צ בבבל אלא תשעה באב בלבד" (מג"א שם).

יד וראה פרדר"א (היגר) חורב פרק מג.
טו וכתב הרמב"ם (תעניות פ"ג הי"א) שאין גוזרין על הציבור תענית כגון צום כפור אלא
בא"י בלבד ובגלל המטר.

שער ד: ימי תענית

א. בה"ב

"יש נוהגים להתענות שני וחמישי ושני אחר הפסח וכן אחר חג הסוכות" (או"ח סי' תצ"ב סע' א)^א.

הטעם: משום שבימי הפסח וסוכות מתאספים גברים ונשים, ומרוב אכילה ושתיה ושמחה חוששים שמא באו לידי עבירה (כלבו סי' סא, תוספות קדושין פא. ד"ה סקבא), וכן מצינו אצל איוב שהקריב קרבנות אחרי ימי משתה שעשו בניו, כנאמר (איוב א' ה) ויהי כי הקיפו ימי המשתה וכו' והעלה עולות מספר כולם כי אמר איוב אולי חטאו בני (רא"ש תענית פ"א סי' כ, טור או"ח סי' תצב).

ועוד, הטעם לתענית משום שנאמר (תהלים ב' יא) עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה – במקום גילה שם תהא רעדה=תענית (מהר"ל עמ' קנה).

ועוד, משום תפילה לעתיד, שהרי בחשון יש להתפלל על הגשמים שיהיו בעתם, ובאייר על התבואה שלא תלקה בשדפון ובירקון (ספר חסידים, ברלין תרנא, סי' רפא, מרדכי תענית סי' תרכט).

לאחר חג השבועות אין מתענים בה"ב כי אין חוה"מ ואין בו שמחה מרובה, לפיכך אין חוששים לחטא (לבוש שם).

ועוד טעם לתענית אחרי פסח וסוכות ולא אחרי שבועות: משום שבמועדים אלה (פסח וסוכות) "איכא חול המועד, והואיל והותרה מלאכה בדבר האבד רבים מתפרצים לעשות מלאכה האסורה ג"כ, כמו שאנו רואים באמת באיזו אנשים,

א וממתינים עד שיעבור כל חודש ניסן ותשרי ואז מתענים (או"ח שם), ויש מקומות שתעניות בה"ב של מרחשון דוחים אותם לסוף החודש, שאז הימים קצרים יותר, ושל חודש אייר מקדימים התעניות לתחילת החודש, כי הימים הולכים ומתארכים (ילק"מ עמ' 25) וראה מג"א וט"ז שם.

אם להעלם ידיעת קדושת היום מפני שהותרה המלאכה במקצת, ואם לקלות הדעת, ואחד מאלה שאין להם חלק לעוה"ב הוא המבזה את המועדות², לכן גוזרין תענית לתשובה" (נוהג כצאן יוסף עמ' קעז).

ב. ז' באדר

יש מקומות בהם אנשי חברה קדישא מתענים בז' אדר³ (אוצר דר"מ 122, ילקוט מנהגים עמ' 57, לוח א"י).

הטעם: משום שבז' באדר מת משה רבינו ע"ה (קדושין לח.) וממנהגי חברה קדישא בירושלים להתענות ביום זה "ולילך על מקום הקברים לאמור תהלים ולבקש סליחה מן המתים פן נהגו בקבורתם שלא לפי כבודם" (הדרת קודש, ושו"ת שאלת שלמה סי' נ' מובא במנהגי א"י עמ' קעב הערה כז)¹. ובחרו ביום זה על משה רבינו ע"ה נאמר (דברים ל"ד ו) ויקבור אותו בגי, רבי ישמעאל אומר הוא קבר את עצמו (רש"י שם מן הספרי) ולא נתעסקו בו בני אדם (ס' התודעה ח"א עמ' רלט).

ועוד, לפיכך קבעו יום ז' באדר ליום קהלה לעוסקים בחסד של אמת, לפי שיום זה אינו חל לעולם בשבת (שם).

ג. יום כפור קטן

"יש חסידים ואנשי מעשה שנוהגין להתענות בכל ערב ראש חודש" והוא נקרא יום כפור קטן (כנה"ג בהגה"ט סי' קלד).

הטעם: "ראש חודש, מאחר והוא זמן כפרה", יראה האדם שיעשה תשובה בלב שלם דהיינו בערב ר"ח יעשה כמו יום כפור" (השל"ה מובא בסדור עבו"י עמ' 319). מטעם זה הנהיג המקובל ר'

ב אבות פ"ג מי"א.

ג ז' באדר תענית מיתת צדיק מרע"ה, בו פסק המן מלירד (סדור ב"י ליעב"ץ עמ' שעה) ובשנת העיבור מתענים באדר שני, וראה שע"ת סי' תרפו ס"ק ה.

ד ראה בה"ל סי' תקסו ד"ה ויש.

ה זמן כפרה לכל תולדותם (מוסף לר"ח).

שער ד: ימי תענית

תעג

משה קורדובירו, שחי בצפת בשנת של"ג לערך, תענית ערב ר"ח וקרא לו "יו"כ קטן" (עבו"י שם).

ד. ט"ו בכסלו

יש מקומות שנהגו אנשי חברא קדישא להתענות ולומר סליחות ביום ט"ו בכסלו (הדרת שלום הוספה למשמרת שלום סי' מז דף לה).

הטעם: משום שחדש כסלו היחידי מחדשי השנה שאין בו תענית צבור (בניסן תענית בכורות, באייר תענית בה"ב, בסיון כ' בו תענית להרוגי ת"ח ת"ת, בתמוז י"ז בתמוז, באב תשעה באב, באלול ימי הסליחות וערב ר"ה, בתשרי צום גדליה, בחשון בה"ב, בטבת עשרה בטבת, בשבט תענית שובבי"ם ת"ת, באדר תענית אסתר), לכן קבעו בכסלו תענית ח"ק, וכן מצינו (עזרא י' ט, נחמיה א' א) שעזרא הסופר ונחמיה צמו בכסלו (ה"ש שם).

ה. יום זכרון (יארצייט)

יש נוהגים לצום ביום הזכרון (יארצייט) של האב או האם (או"ח סי' תקסח סע' דח).

הטעם: ע"ש שאמרו (קדושין לא:): "מכבדו (לאב) בחייו ומכבדו במותו", מכאן המנהג להתענות "תענית יארצייט" (אוצר דר"מ עמ' 1544).

ו. תענית יום ששי

כתב התניא: ביום הששי פרשת חוקת נהגו יחידים להתענות, שבאותו יום נשרפו עשרים קרונות מלאים ספרים בצרפת, גם בשנת ת"ח נחרבו שתי קהלות גדולות באותו יום (מ"ב סו"ס תקפ).

1 הדבר ארע בפאריס בתחילת האלף החמישי (1244. 6. 17 למנינם) נשרפו 24 קרונות ספרי קודש, היה זה ביום ו' לפרשת חוקת ועל כך קונן המהר"ם מרוטנבורג את קינתו "שאלי שרופה באש" (הברמן, גזירות אשכנז וצרפת עמ' קפ).

הטעם: שקבעו את יום התענית ליום בשבוע ולא ליום בחדש, מפני שמתוך שאלות חלום נודע להם שהדבר ארע דוקא בשבוע שקראו בפרשת חוקת, שכן תרגום "זאת חוקת התורה" (במדבר י"ט ב): דא גזירת אורייתא (מג"א סי' תקפ ס"ק ח)¹.

ז. כ' בסיון

יש מנהג עתיק לצום ואמירת סליחות בכ' בסיון (מג"א סו"ס תקפט).

הטעם: יום זה נקבע ע"י ועד ארבע ארצות ליום תענית, משום שבו הושמדה קהלת נמירוב בימי גזירות ת"ח – ת"ט (מרד חמילניצקי שפרץ בד' בסיון ת"ח 1648) ומשם התפשט ההרס והחרבן על יהדות פולין, אוקריינה, וואלין פודוליה וליטא (מחזור כל בו, הב"ד אוצר התפילות כרך ב, ח"ג דף סח).

ועוד, היום הזה נקבע כיום תענית ע"י רבינו תם, ע"ש עלילת דם שהעלילו על יהודי צרפת וכל בני קהילת בלוא עלו על המוקד בשנת ד' תתקלא"א – 1171 (שם)².

ועוד, משום שיום זה כ' בסיון לעולם אינו חל בשבת (שע"ת סי' תקפ אות ט בשם הש"ך).

ח. שובבי"ם ת"ת

יש נוהגים לצום ולומר סליחות בשנה מעוברת בימי חמישי, בשבועות שקוראים בהם הפרשות: שמות וארא בוא בשלח יתרו משפטים תרומה תצוה, ר"ת של שובבי"ם ת"ת (מג"א סו"ס תרפה) **ויש שנהגו לצום ולומר סליחות גם בשנה פשוטה בשבועות של שובבי"ם** (פרמ"ג א"א שם).

הטעם: התעניות הללו נקבעו לתפילה על הנשים שלא תפלנה עובריהן, לכן התחילו לצום בפרשת שמות שבה נאמר (שמות א'

ז ראה שבה"ל סי' רסג.

ח וראה או"י כרך ד' עמ' 295, דור דור ומנהגיו עמ' 140 ואילך, סליחות וא"ל מלא רחמים לכ' סיון באוצר התפילות שם, ועיין ס' התודעה ח"ב עמ' שנז.

שער ד: ימי תענית

תעה

ו) ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד "לכן מתפללים שג"כ עכשיו יפרו וירבו ולא יפילו" (לבוש סי' תרפה סע' א).

ועוד, קבעו לצום בימי חמישי שבו נבראו הדגים שעליהם נאמר (בראשית א' כב) פרו ורבו ומלאו את המים (זיו המנהגים עמ' רסו).
ועוד, תיבת "שובבי"ם" רומזת על תשובה כנאמר (ירמיה ג' יד) שובו בנים שובבים (אוצר דו"מ עמ' 4044).

ועוד, ע"ש שלפנים צמו אנשי המעמד בימי רביעי על שלא יחלו ילדים (תענית כז:), והואיל ואין קריאת התורה בימי רביעי דחו את הצום לימי חמישי (ז"ה שם).